

Ikinji jahan urşunda türküstanlylar

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Ikinji jahan urşunda türküstanlylar

IKINJI JAHAN URŞUNDA TÜRKÜSTANLYLAR

1935-nji ýylyň ahyrlaryna çenli türküstanlylar (Orta Aziýalyklar -t.b.) sowet goşunyna alynanokdy. 1935-nji ýylda kabul edilen "Sowet Goşunyň hataryna kabul etmek hakyndaky" kanuna laýyklykda 1935-1938-nji ýyllar aralygynda az sanly türküstanlylar Gyzyň Goşunyň hatarynda gulluk edipdi.

1939-njy ýylda SSSR bilen Finlandiýanyň arasynda turan uruş sebäpli türküstanlylardan Gyzyň Goşunyň hataryna kabul etmek işi ýaýbaňlanyp başlady.

1941-nji ýylyň iýun aýynda Germaniýa bilen SSSR-iň arasynda turan uruşyň (Beýik Watançylyk urşy -t.b.) ilkinji ýyllarynda (1941-43) Gyzyň Goşunyň hatarynda takmynan 4.847.775 türküstanly gulluk edýärdi. 18 bilen 65 ýaş aralygyndaky türküstanlylar fronta sürüldi. Türküstanlylaryň 1939-1945-nji ýyllarda Gyzyň Goşunyň hataryna dowamly alynmagyndan öňem sowet hökümeti Türküstanda etmedik sütemkärliги galmandy.

SSSR-iň Kommunistik partiýasynyň Merkezi komiteti tarapyndan Staliniň direktiwasynyň çäginde kabul edilen "Döwlet we Kommunistik partiýasynyň edaralaryny halk duşmanlaryndan we milletçilerden arassalamak" hakyndaky karary bilen 1937-1939-njy ýyllarda türküstanlylardan takmynan iki milliona golaý adam tussag edilipdi. Şonuň ýaly eýmendiriği tutha-tutluk ýyllarynyň gorkusy astyna düşen türküstanlylar nalaç diýen ýaly Gyzyň Goşunyň hatarynda gulluk etmäge mejbur bolýardy.

Ikinji jahan urşunyň ahyrynda Gyzyň Goşunyň hataryna alynan türküstanlylaryň anyk sany hakynda belli bir maglumat ýok. Emma Milli Türküstan Jebislik komitetiniň 1942-43-nji ýylda Germaniýanyň hatarynda fronta gatnaşan Türküstan legionynyň

esgerlerine berilen sowallardan alynan jogaplara seredeniňde, uruş döwründe Gyžyl Goşunyň hataryndaky türküstanlylaryň sany boýunça hakykata golaý maglumat almak başardypdyr.

Toplanan maglumatlara görä, 1943-nji ýylda Gyžyl Goşunyň harby okruglarynda (Minskide, Kiýewde 997.802, Moskwa, Leningrad, Uzak Gündogar we Demirgazyk Kawkazda 1.175.802 türküstanly harby gullukçy bardy.

SSSR-iň beýleki harby okruglaryndaky türküstanlylaryň sany barada takyk maglumat ýok. Nemes harby bölümleriniň berýän maglumatlary görä SSSR bilen Germaniýanyň arasyndaky urşuň başky ýyllarynda (1941-42) sowet goşunynyň Günbatar frontunda takmynan 2 milliona ýakyn türküstanly esger bar eken. Torgau şäherinde ýerleşen nemesleriň harby ýesirler boýunça müdirliginiň berýän maglumatlaryna görä, urşuň ilkinji ýyllarynda (1941-42) sowet goşunyndan 1.700.000-e golaý türküstanly nemesler tarapyndan ýesir alnypdyr.

Nemes goşunynyň garşysyna söweşen türküstanly sowet esgerleriň köpüsiniň elinde tüpeňe meňzeş tagta bölekleri bolupdyr. Nemesler araçäkde garşylaşan türküstanly sowet esgerlerine iki gezek agyr zarba inderipdi. Munuň netijesinde türküstanlylaryň bir bölegi gahrymanlarça wepat boldy, bir bölegi bolsa nemeslere ýesir düşdi ýa-da olara meýletin boýun egdi. Sowet goşunynda araçäk zolaklarda hereket edýän türküstanlylaryň az sanly bölegi yza çekildi. Emma olaram nemes goşuny tarapyndan ýesir alyndy ýa-da öldürildi.

Ikinji jahan urşy ýyllarynda sowet goşunynda gulluk edýän türküstanly esgerleriň sowet watany diýilýän – aslynda rus watanperwerlik ruhuny göterýän SSSR-iň günbatar sebitlerini goramaga moral taýdan mejaly ýokdy. Çünki entek hiç kim 1937-39-njy ýyllaryň stalinizm-bolşewizm repressiýasynyň täsirinden çykyp ýetişmändi.

Türküstanly esgerleriň köpüsine rus dilini bilmändikleri üçin "ikinci synp esger" gözi bilen seredilipdir. Muňa garamazdan türküstanlylar öz dogduk depelerinden uzakda front sapynyň önünde ýer alýardy. Her bir türküstanly sowet esgeriniň kellesinde "Men näme üçin bärde?" diýen sorag aýlanýardy.

Türküstan legionynyň frontdaky esgerleriniň we ofiserleriniň

sany 1944-nji ýylyň ahyrlarynda 181.402 sany eken. Şol sanda harby eşik geýýän we legionary degişli işçi batalýonlarynda hem 85 müňden gowrak gullukçy bolupdyr. 1944-nji ýylyň ahyrynda bolsa Türküstan legionynda gulluk edýän türküstanlynyň sany 267 müňden geçipdir.

Serkerdeler nemes komandowaniýesi tarapyndan taýýarlanýardy. Türküstanlylaryn arasynda wzvod, rota, batalýon we polk serkerdeleri köpdi. Legionyň syýasy we milli işleri Milli Türküstan Jebislik komiteti tarapyndan ýöredilýärdi. Her bir esgeriň we ofiseriň (legionda gulluk edýän nemes esgerleriniň we ofiserleriniňem) çep golunda (şewronynda -t.b.) "Türküstan, Alla biziň bilen!" diýen ýazgy bardy. Harby kasam Gurhanyň we ujy birikdirilen iki gyljyň önünde, Türküstan baýdagyny astynda kabul edilýärdi.

Türküstan legiony sowet goşunyna garşy aýgytlaýjy söweşlere gatnaşdy. Ruslar türküstanly esgerlerden ýesir alanoklary, olar türküstanlylara "gara faşistler" diýýärlerdiler. Ruslar olary ýesir düşen ýerlerinde atyp öldürýärdi. Türküstan legiony 1944-nji ýylyň ahyryna çenli takmynan 65 müň şehit berdi. Legionerler nemes harby gullukçylary bilen umuman alanda gowy oňuşýardylar. Käwagt aralarynsa oňuşmazlygam döräp durýardy.

Türkistan legiony türkmen, özbek, gazak, gyrgyz we tajik halklaryndan düzüldi. Şeýlelikde türküstanlylar sowet häkimiýetiniň ençeme ýyllap "doganlyk türki halklaryň agzybirligine" garşy bölüp-parçalama syýasatynyň garşysynda durup bilmäge ukyplydyklaryny subut etdiler. Hawa, sowet propogandasy Türküstan legionyny içinden çüýretmek üçin elinden gelen işi etdi. Muňa garamazdan, olar gahryman türküstanlylaryň milli jebisligini bozup bilmediler.

■ Has beter betbagtçylyk başlaryndan indi

Ikinji jahan urşundan soň nemesleriň howandarlygy astyna giren türküstanly esgerleriň we Türküstan Milli Goşunynyň harby gullukçylarynyň durmuşynda hasratly döwür başlady.

Ýaranlyk döwletleriň (ABŞ-Angliýa-SSSR) döwlet ýolbaşçylarynyň

1945-nji ýylyň fewral aýynda özara baglaşan ylalaşyklaryna laýyklykda her döwlet uruşdan soň öz raýatlaryny gaýdyp almaly edildi. Bular ýaly ylalaşygyň raýat azatlygyny öňe tutýan döwletiň raýaty üçin müşgili ýokdy. Emma SSSR ýaly ýurt üçin bular ýaly ylalaşygyň baglaşylmagy nijeme adamyň ölümüne şert döretjegi ikuşsyzdy.

Ýalta ylalaşygynyň şertlerine laýyklykda ABŞ, Angliýa we Fransiýa öz goşunlarynyň garamagyndaky türküstanly ýesirler we milli esgerler SSSR-e ugradyldy. Türki halklaryň SSSR-den gelen wekilleri bolan takmynan 200 müňden gowrak türküstanly SSSR-e dolanyp barmakdan ýüz dönderýärdi. Ýaranlyk döwletleriň ofiserleri sowet ofiserleri bilen güýç birikdirip niredede sowet goşunyna garşy söweşen harby gullukçy görseler, şobada ele salyp sowet komandowaniýesine tabşyrýardylar. Amerikadaky ermeniler öz ermeni ildeşlerini sowet penjesinden halas etmek boýunça uly işleri bitirdiler.

Bizem öz gezegimizde gol gowşuryp oturman, SSSR-e dolanyp barmak islemeýän türküstanlylara penakärlik etjek döwlet gözleýärdik. Men Germaniýada okaýan iki türk talybynyň goldawy bilen 1945-nji ýylda Türkiýän Baş goranyş müdirligunuň Bawariýadaky amerikan goşun bölüminiň garamagyndaky wekili kapitan Yhsan Ünesen (1996-njy ýylda aradan çykdy) bilen tanyşdym we ondan bize kömek etmegini towakga etdim. Ol gyssagly ýagdaýda gaçybatalga soraýan türküstanlylaryň sanawynyň taýýarlanmagyny talap etdi. Yhsan beg sanawy bir nusgasyny özi aldy, ikinji nusgasyny bolsa Ankara ugratdy. Yhsan begiň barýan uçaryna garşy Ýugoslawiýada ot açylyp, uçar heläkçilige uçrapdy we şeýdip onuň portfelindäki sanaw ýitirim boldy. Ankara ugradylan sanaw bolsa gowuşmaly ýerine gowşurylyp, Ankarada işewürler tarapyndan Germaniýadan 100 müňe golaý türküstanlynyň Türkiýä getirilmesi ara alnyp maslahatlaşylýar. Maslahatda "Eger bularyň arasynda 10 müňe golaý sowet jansyzy bar bolsa näme?" diýen sorag orta atylýar we türküstanlylar "kabul edilmesin" diýen karara gelinýär. Gynansak-da, doganlarymyz diýip Türkiýä gol uzadan bu biçäre ynsanlaryň arasyndan 100 sanysynyň hem jansyz bolup çykma ähtimallygynyň ýokdugyny şowakörlük edip görmändirler (ýa-da

görmezlige salnypdyr). Garawsyz galan türküstanlylar 1945-nji ýylyň noýabr aýyna çenli SSSR-iň eline zorluk bilen doly diýen ýaly tabşyrylypdyr.

1945-nji ýylyň noýabr aýynda ABŞ-nyň Prezidenti D.Eýzenhaueriň SSSR-e hiç kimiň zorluk bilen ugradylmaly däldigi hakynda beren görkezmesi netijesinde, 6-7 müň türkden takmynan 800 türküstanly halas bolup bildi. SSSR-e zorluk bilen ugradylan türküstanly ofiserler sowet jenaýat kodeksinde görkezilenlere laýyklykda dessine atuw jezasy berilipdi. Atylman galanlar bolsa, 20-25 ýyllap türmelerde ýatmaly boldy ýa-da Sibire sürgün edildi. Birlän-ikilän ölmän galanlar dogduk depelerine dolanyp geldiler. Uruşda SSSR-e ýaranlyk eden döwletler häli-häzire çenli SSSR-e ugradylan sowet esgerleri hakyndaky arhiw maglumatlaryny aýan edenoklar.

Dr. BAYMİRZA HAYİT.

Taryhy makalalar